

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2022
CİLT: 7
SAYI: 2

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 07.12.2022
Kabul Tarihi: 10.12.2022
Yayımlanma Tarihi: 28.12.2022

ARTICLE INFO

Submitted date: 07.12.2022
Accepted date: 10.12.2022
Published date: 28.12.2022

e-ISSN 2547-9865

Eylem Kipliği Açısından Kitâb-ı Dedem Korkut'ta Kiplik İfadeler

*Modality Expressions in Kitâb-ı Dedem
Korkut in terms of Action Modality*

Öğr. Gör. Dr. Neslihan Karacan
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma
Merkezi,
karacan57@gmail.com,
0000-0003-1784-1132

Öz

"Kiplik, gramatik kategorilerin çöplüğüdür." Kudo

Kiplik, son yıllarda Türkoloji sahasındaki çalışmalarda önem kazanan alanlardan biri olmuştur. Anlamsal açıdan yargıların sınıflandırılması temeline dayanan bu alan için araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar ve sınıflamalar yapılmaktadır. Temelde bilgi ve yükümlülük kipliği olarak ikiye ayrılması genel kabul görmüş kiplik araştırmalarında, ağırlıklı olarak bilgi kipliği alt alanı incelenmektedir. Bu çalışmada yükümlülük kipliği için Palmer'in sınıflandırmasında temel aldığı parametre doğrultusunda bir sınıflandırma önerisi sunulmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde eylem kipliği ifadelerinin biçim birimsel yansımaları tespit edilmiştir. Ancak kiplik kategorilerinin belirlenmesinde tek başına biçim birimlerin yeterli olmaması bakımından bağlam, konuşur-eyleyici statüsü vb. kriterler de değerlendirmeye alınmıştır. Eylem kipliği, Eski Anadolu Türkçesi eylem kipliği örnekleri Kitâb-ı Dedem Korkut (Özçelik, 2016) örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kiplik; eylem kipliği; yükümlülük; devinim; Dede Korkut; Eski Anadolu Türkçesi.

Abstract

"Modality is a dumping ground of grammatical categories." Kudo

Modality has become one of the areas that have gained importance in Turkish language studies in recent years. Different definitions and classifications are made by researchers for this field, which is based on the classification of judgments in terms of semantics. In the generally accepted modality research, which is divided into two as information and obligation modalities, the sub-field of information modality is mainly examined. In this study, a classification proposal for obligation modality is presented in line with the parameter on which Palmer is based in his classification. In Old Anatolian Turkish, the formal unitary reflections of the expressions of action modality have been identified. However, to determine the modality categories, criteria such as context, speaker-doer status, etc. were also taken into consideration in terms of the fact that form units alone were not sufficient. In determining the modal expressions, it was seen that it was significant to evaluate the text dimension rather than the sentence dimension. Action modality examples of Old Anatolian Turkish action modalities have been tried to be explained through the example of Kitâb-ı Dedem Korkut.

Keywords: Modality; action modality; obligation; motion; Dede Korkut; Old Anatolian Turkish.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Kiplik, dil bilimciler tarafından farklı yaklaşımlarla (bilişsel, pragmatik, semantik vb.) incelenmekte ve çeşitli tanımlamaları yapılmaktadır. Bu nedenle kipliğin herkes tarafından kabul edilebilir evrensel bir tanımlamasını yapmak mümkün görünmemektedir. Öyle ki kimi araştırmacılar ise bu anlamsal kategorinin tanımlanamayacağını ileri sürmektedirler (Van Der Auwera ve Plungian, 1998; Salkie, 2009; Declerck, 2011; akt. Kamacı Gencer, 2018:44). Kiplik araştırmalarının tarihine bakıldığında ilk olarak felsefecilerin çalışma perspektifinde olduğu görülür. Önermelerin doğruluğu-yanlılığı, önermelerin kaynağı vb. dil-gerçeklik ilişkisi üzerine yoğunlaşan mantık, kipliğin doğduğu alandır (Kerimoğlu 2011: 9).

Kiplik, önermenin belirttiği içeriğin değeri ve geçerliği karşısında konuşulan veya anlatılan olayın katılımcısının, başka bir deyişle konuşucu veya anlatı kahramanının fikrini, bakışını, bildirimle ilgisini ve ilişkisini gösteren bir anlam bilimi kategorisidir (Kılıç 2004: 2).

Agop Dilaçar kip terimini, fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam olarak tanımlar (Dilaçar, 1971: 106).

Türkiye sahasında kiplikle ilgili yapılan çalışmalarda genellikle kip ile kipliğin yakın ilişkisine değinilir. Çünkü Dilaçar'ın tanımlamasında olduğu gibi, kip için yapılan tanımlama kimi araştırmalarda kiplik için yapılmaktadır. Arasında bir fark olup olmadığı varsa ne denli olduğu tartışma konusudur. Kip ve kiplik arasındaki fark bazı araştırmacılara göre ayırt edilemez, bazı araştırmacılar ise kiplik sadece emir, istek, şart gibi temel duyguları ifade ettiğini, kipliğin ise daha geniş duygu durumlarını, konuşurun psikolojik durumu gibi olguları gösteren yaklaşımlar olduğunu savunur (Kerimoğlu 2011, Benzer 2008, Seçkin 2014).

Oysa kip ve kiplik birbirinden farklı iki ayrı kategori gibi düşünülmemelidir. Kip, kiplik içerisinde sadece morfolojik işaretleri kapsayan küçük bir alandır. Kerimoğlu'na göre aralarındaki fark işlevle ilgili değil kapsamla ilgilidir. Ona göre kip konuşucunun yargı karşısındaki tutumunu bildiren sadece morfolojik öğeleri kapsar ancak kiplik bu morfolojik öğelerden fazlasıyla ilgilenir ve aralarındaki ilişki parça-bütün ilişkisinden ibarettir (Kerimoğlu, 2011: 71).

Melike Üzüm, kipliğin incelenebilmesi için doğruluk ya da yanlılık değeri olan anlamlı cümlelerin yani önermelerin gerektiğini, bu anlamda da kipliğin genel olarak konuşucunun önermeye karşı yaklaşımı ve kendisiyle ilişkilendirdiği ifadeleri olarak tanımlanabileceğini belirtir (2017: 55).

Seçil Hirik'e göre kiplik, konuşurun aktardığı olay ya da durum karşısındaki ruh hâlini yansıtan, tutumunu belirten bir dil bilgisi kategorisidir. Bahsi edilen ve konuşurun önermesine yansıyan ruh hâli kesinlik, kesinlik dışılık, olasılık, tahmin, çıkarım, varsayım, şüphe,

yeterlilik, izin, yükümlülük, emir, istek, rica, pişmanlık, nasihat gibi pek çok alt alana ayrılmaktadır. Bu anlam alanlarını işaretleyen kiplik kategorisi; biçim bilimsel, sözlüksel, söz dizimsel vs. işaretleyicileri kapsamaktadır (Hirik, 2013: 140).

Kiplik, kip gibi sadece morfolojik işaretleyicilere indirgenemez. Konuşurun yargıyı dile getirdiği andaki duygu durumu, dinleyicinin yargı hakkındaki var olan bilgisi, konuşur ile dinleyici arasındaki ilişkinin durumu, tonlama, vurgu gibi etkenler kipliğin oluşumunu birinci dereceden etkiler. Bu yüzden kiplik için sadece morfolojik işaretleyicilerin varlığından söz etmek kiplik terimini sınırlamak olur.

Kip kavramı konuşucu için atanmış bir değerdir. Konuşucu, Türkçede emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. Kiplik kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir (Benzer, 2008).

Suhadi ise (2011) kipliği, konuşmacının cümlelerin işlevi ve içeriği hakkındaki düşüncesi ve yargısı olarak tanımlar. Bu açıdan kiplik sürecin gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgili olarak pozitif ve negatif kutuplar arası anlam alanlarına işaret eder (Suhadi, 2011).

Kerimoğlu, farklı görüşlere rağmen ortak beş başlıkta kipliğin ana çizgilerini belirler:

1. Kipliğe üç farklı bakış açısı vardır: Birincisi önerme karşısında konuşurun tutumuyla, ikincisi önermenin gerçeklik derecesiyle ilgilenir, üçüncüsü ise önermenin sunduğu bilginin dünya bilgisiyle uyumuna odaklanır.

2. Kiplik farklı araçlarla işaretlenebilmektedir.

3. Geniş bir semantik alanı kapsar ve büyük oranda yoruma dayalıdır.

4. Diğer dilbilgisel alanlara göre yapısal sistematigi zayıftır ve bu yüzden kiplik çekimi tasarlamak güçtür.

5. Tüm kiplik incelemelerinde merkezde konuşur ya da metin üreticisi vardır (Kerimoğlu, 2011: 2-24).

1. Kiplik Kategorileri

Kiplik anlamsal bir kategori olması yönüyle çok farklı sınıflandırmaları yapılabilen bir kavramdır. Felsefi yaklaşımı bir kenara bırakırsak kiplik, dilbilimsel açıdan iki ana başlık altında sınıflandırılmıştır: *bilgi kipliği (epistemic modality)* ve *yükümlülük kipliği (deontic modality)*. Bu iki ana başlık araştırmacılarca farklı terimlerle anılmış ya da adlandırılmış olabilir.

Tablo 1. Kiplik türlerinin farklı adlandırmaları

Önerme Kipliği	Eylem Kipliği
Eyleyici Odaklı Kiplik	Konuşur Odaklı Kiplik
İç Katılımcılı Kiplik	Dış Katılımcılı Kiplik
Nesnel Bilgi Kipliği	Öznel Bilgi Kipliği
Gerçeklik Kipliği	Gerçek Dışılık Kipliği

Tablo 1’de araştırmacılar tarafından kullanılan terim tercihlerine yer verilmiştir (Kerimoğlu 2011: 119-133). Bunlardan *bilgi kipliği* araştırmacıların hemen hepsinin çalışmalarında yer verdiği bir kiplik kategorisidir ve alt alanları ile sınırları diğer kiplik türlerine göre daha net çizilmiştir (Papafragou, 2000; Palmer, 2001).

Bilgi kipliğinde öne çıkan olgu önermenin gerçekliğidir. Konuşurun bu bilgiyi ifade etmesindeki tutumunu yansıtan ifadelerle, yani gerçekliğin aktarılma ilişkisine göre de alt kategorileri belirlenir. Örneğin Palmer, bilgi kipliğini önermedeki bilginin gerçeklik derecelerine göre üçe ayırır: *ihtimal (speculative)*, *çıkarım (deductive)*, *varsayım (assumption)* (Palmer, 2001: 24-30).

Kiplik araştırmacıları tarafından genel kabul görmüş iki ana kategoriden yukarıda bahsedilmişti. Ancak bu kategorilerin dışında araştırmacılar tarafından farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır:

Kök Kiplik (Root Modality): Yükümlülük ve devinim kipliğini içine alan bir kategoridir.

Doğruluk Kipliği (Alethic Modality): Bilgi ve yükümlülük kiplerini dışlayan, doğruluğun farklı biçimlerine odaklanan kiplik türüdür (Portner, 2009)

Duygu Kipliği (Boulamaic Modality): Konuşurun ifadelerle dair beğenme ya da beğenmeme derecesiyle ilgili bir kiplik kategorisidir. Duyusal tutum kategorisi de denir (Nuyts, 2006).

Kanıtı Dayalılık Kipliği (Evidentiality Modality): Konuşurun sunduğu ifadenin dayandığı kanıtın doğasıyla ilgilenen bir kiplik kategorisi olarak tanımlanabilir (Mushin 2001: 35-36: akt. Yalçınkaya, 2015: 20). Genelde bilgi kipliği içerisinde değerlendirilen bu kategori zamanla geniş bir alana dönüşmüştür.

Yardımcı Cümle Kipliği (Sub-ordinating Modality): Cümlelerin birleşme biçimlerinin kiplik ifadelerde önemli olduğu görüşünden ortaya çıkmış bir kategoridir (Bybee- Perkins-Pagliuca, 1994).

2. Eylem Kipliği (Event Modality)

Türk dili araştırmalarında özellikle dil bilgisi kaynaklarında kiplik çalışmaları daha çok kip ve kiplik ayrımının belirtilmesi ile kiplik kategorilerine Türkiye Türkçesinden rnek yapılar, veriler sunma ve açıklama getirme şeklinde gelişmiştir. Tez boyutunda yapılan incelemelerde Pelin Manap (2013), 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında manzum veya mensur olarak yazılmış on bir eser tarayarak kiplik ögelerini tespit etmeye çalışmıştır. Melike zm (2017), Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik kategorilerini Kısas-ı Enbiya rneği üzerinden açıklamıştır. Ezgi Yalnkaya (2015), alışmasında Orhon Yazıtlarında kiplik ifadeleri dört kategori altında değerlendirmiştir. Seçil Hirik çalışmasında (2014), bilgi kipliğini, standart Türkiye Türkçesini yansıtan sözlü ve yazılı metinleri dikkate alarak belirlemeye çalışmış ve farklı kategori teklifleri sunmuştur. Duygu Kamacı Gencer (2018), bu çalışmanın da kapsamını oluşturan Dede Korkut'un Dresten nüshası üzerinden kiplik konusunu ele almış, bulgulardan yola çıkarak Palmer'in (2001) kiplik sınıflandırmasına alt kategoriler ile katkıda bulunmuştur.

Bu alışmada Palmer'in (2001), sınıflandırması temel alınarak, eylem kipliği ana kategorisinde değerlendirilen yükümlülük ve devinim kipliğinin Kitâb-ı Dedem Korkut'taki işaretleri üzerinde durulmuştur.

Palmer çalışmasında kipliği iki ana başlık altında kategorilendirmiştir:

Tablo 2: Palmer'in kiplik kategorisi

Önerme Kipliği (Propositional Modality)		Eylem Kipliği (Event Modality)	
Bilgi (Epistemic)	Kanıt (Evidential)	Yükümlülük (Deontic)	Devinim (Dynamic)
İhtimal	Aktarım	İzin	Yeterlilik
Çıkarım	Duyum	Zorunluluk	Gönüllülük
Varsayım		Emir	

Eylem kipliği, bir eylemin hangi yolla gerçekleştiğiyle ilgilenir. Buna göre bir eylemin gerçekleştirilmesinde karar verici iki temel faktör vardır: Biri dıştan gelen uyarıcı (*yükümlülük*), diğeri ise içten gelen uyarıcıdır (*devinim*).

Yükümlülük kipliğinde bir eyleyici ve bu eyleyici üzerinde, eylemi gerçekleştirmesi için, hâkim olan bir otorite vardır. Bu otorite, bazen bir kişi (statü olarak eyleyiciden st konumda olan), bazen de yasalar, ahlak kuralları vb. olabilir. Devinim kipliğinde ise eyleyici üzerinde herhangi bir dış otoritenin baskısı yoktur. Eyleyici tamamen kendi yeterlilik ve istekleri lsnde eylemi gerçekleştirir.

Palmer'in tablosunda yer alan sınıflandırmaya ek olarak yükümlülük kipliği için olanak kipliği anlam alanı; devinim kipliği için gereklilik ve istek kipliği anlam alanları önerilmektedir. Olanak da yeterlilik gibi potansiyel bildiren bir kiplik ifadesidir. Yeterlilikten farkı ise eylemin gerçekleşmesinin iç dinamikle değil dış dinamik ile ilgili olmasıdır. Bu yüzden *devinim (dynamic)* kipliği alt başlığı altında değerlendirilmelidir.

Palmer'in tablosunda eksik olan gereklilik kipliği ise yükümlülük kipliği altında değerlendirilen *zorunluluktan* dinamiğin yönü itibarıyla ayrılır. Zorunluluklar otorite tarafından eyleyiciye hissettirilirken, gereklilik kipliğinde temel faktör eyleyicinin kendisinin belirlediği ihtiyaçtır.

Tablo 3: Eylem Kipliği Kategorileri

Eylem Kipliği (Event Modality)	
Yükümlülük (Deontic)	Devinim (Dynamic)
İzin (Permission)	Yeterlilik (Ability)
Zorunluluk (Obligation)	Gönüllülük (Volition)
Emir (Imperative)	Gereklilik (Necessity)
Olanak (Potentiality)	İstek (Optative)

Tüm bu görüşler değerlendirildiğinde eylem kipliğinin alt kategorilerin yükümlülük kipliği ve devinim kipliği alt başlıklarında Tablo 3'teki gibi sınıflandırmak mümkündür.

3. Yükümlülük Kipliği

3.1. Emir Kipliği

Eski Anadolu Türkçesinde emir, istek ve gereklilik kipliği için morfolojik yapıların sabitliğinden bahsetmek mümkün değildir. '*Dilek-İstek Kipleri*' başlığı altında verile gelen *emir, istek, dilek-şart, gereklilik* kiplerini Eski Anadolu Türkçesinde fonksiyonları itibarı ile ayrı şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Aynı ek hem emir hem istek hem gereklilik bildirebilmektedir. Bunların farklı fonksiyonları ifade edebilmesi ancak; cümledeki diğer kelimelere, kişiler arasındaki hissi ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine, isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete, göre değişmektedir (Boz-Gülsevin, 2004: 131).

Emir kipliği, dış otoritenin baskı veya yönlendirmesi doğrultusunda eylemin gerçekleşme eğilimi olması dolayısıyla yükümlülük kipliği içerisinde değerlendirilir. Bu yüzden Türkçede birinci tekil ve birinci çoğul kişi için önerilen *emir-istek* morfolojik yapısı *istek* anlam alanı içerisinde değerlendirilecektir. Emir kipliği başlığı altında sadece 2. ve 3. tekil ve çoğul kişileri kapsayan anlam alanları incelenmiştir.

Kitâb-ı Dedem Korkut'ta, Eski Anadolu Türkçesi dönemi diğer metinlerinde olduğu gibi emir anlamı veren yapıların çokluğundan bahsetmek mümkündür. Kitâb-ı Dedem Korkut'ta emir kipliği için kullanılan morfolojik yapılar şöyledir:

3.1.1. –gIl biçim birimi

Kitâb-ı Dedem Korkut emir kipliğinin biçim bilgisel gösteriminde ikinci tekil kişi için biçim birimsiz yapılar ile –gIl yapısı kullanılmaktadır. Bu yapılarda otorite eyleyiciye eylemin gerçekleşmesi için yoğun bir baskı hissettirmektedir. Emir kipliğini istek, dilek, niyet, rica gibi diğer semantik alanlardan ayıran fark da zaten konuşurun eyleyici üzerindeki yönlendirmesinin derecesinden kaynaklanmaktadır (Kerimoğlu 2011: 90).

“ (...)‘aybun açaram bellü *bilgil* dedi. Senüngile menüm oyunum yok, var yerüne *oturgıl*.” (Drs. 59a, 3-4).

Bamsı Beyrek burada oba kişilerinden bir hatuna seslenmekte ve söylediğinin kesin olarak yapılmasını istemektedir.

“Ala gözlü kırk yiğidi boyunga *algıl* gögsi güzel kaba taglar başına *çıkğıl* menüm savaşıduğum (...) *görgil*, *ögrengil* ve hem bize pusu *olgil* ogul dedi.” (Drs. 67b, 7-10).

Kazan Bey, oğlu Oruz'a bu söylediklerinin kesin olarak yapılmasını ifade etmektedir. Bu açıdan –gIl biçim birimli verilen örneklerde ikinci tekil kişi için emir kipliğini işaretlemektedir.

“Aç görseng *toyurgıl*, yalıncağ görseng *tonatğıl*, borçluyu borcundan *kurtargıl*. Depe gibi et *yıg*, göl gibi kırmız *sagdur*, ulu toy eyle hacet dile.” (Drs. 9a, 7-9).

“kalkubanı yeründen *örü turgıl*, yigitlerüng *ohşagıl*, boyunga *algıl*, oğluna *ogragıl*, yanunga alup ava *çıkğıl*” (Drs. 12b, 1-2).

Drs. 9a, 7-9'da Dirse Han'ın hatunu, Dirse Han'a çocukları olması için Tanrıdan dua etmek adına bir toy tertip etmesini söylemekte ve toyda yapması için ona bazı önerilerde bulunmaktadır. Drs. 12b, 1-2'de ise Dirse Hanın alpleri, Hana tavsiyelerde bulunmaktadır. Bağlam açısından örneklerde verilen yapıların emir anlamından daha çok öneri anlamı ağır basmaktadır. Çünkü alplerinin ya da eşinin bir Hana emir verebilmesi mümkün görünmemektedir. O yüzden buradaki –gIl yapısının işlevi için emir değil öneri/istek denilmesi uygun görünmektedir. Bu da tek bir biçim birimin birden fazla kiplik anlamı ifade edebildiğine uygun bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür.

3.1.2. Sıfır biçim birim/ Ø

Eserde, ikinci tekil kişi için emir kipliğinin işaretlenmesinde sıfır biçim birimli yapıların kullanıldığı da görülmektedir:

“menüm avumı *bozma*, leşkerümü *tagıtma*.” (Drs. 23b, 10).

“kara gözlü kızung varısa *getür*” (Drs. 31b, 7).

“sen menüm ünüm *añla* sözüm *dinle*” (Drs. 37b, 6; Drs. 39b 3-4).

“imdi dede köpegile püreyi sen *bul* dedi” (Drs. 45b, 4-5) .

“gel gidelüm semüzin *al* arugin *ko* dedi” (Drs. 46a, 1-2)

3.1.3. *-(u)ñ biçim birimi*

İkinci çoğul kişi için emir kipliğinde *-(u)ñ* morfolojik işaretleyicisi görülmektedir.

“Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa *konduruñ* kara keçe altına *döşeñ* kara koyun yahnisından öngine *getürüñ*.” (Drs. 7a-9)

Bu bölümde açık olarak emir kipliği görünmektedir. Kiplik ifadelerin belirlenmesinde biçim bilgisel işaretler elbette tek başına çok yetersizdir. Metnin olduğu bağlam, konuşurun statüsü vs. durumları da değerlendirildiğinde Bayındır Han buyruğu altındaki kişilere emirler verdiği görülmektedir.

“*Varuñ* Kazanuñ oğlu Oruzı *tartuñ*, çengele *asuñ* kıyma kıyma ag etünden *çeküñ* kara kavurma pişürüp kırk beg kızına *eletüñ*” (Drs. 28a, 1-3).

3.1.4. *-sUn biçim birimi*

Kitâb-ı Dedem Korkut'ta emir kipliğine işaret eden yapılardan biri de üçüncü tekil kişi için kullanılan *-sUn* yapısıdır.

“Yer ise *yesün* yemezise *tursun getsün* demişidi” (Drs. 7a, 9-10),

“Baban dedi geyikleri *kovsun getürsün*” (Drs. 12b, 13).

Metinden alınan bu yargılardan anlaşılacağı üzere Dirse Han oğluna alpleri aracılığıyla emirlerini göndermiştir. Ancak aynı yapı istek kipliğini de gösteren işaretleyici olarak görülmektedir. Bu konu istek kipliği başlığı altında incelenecektir.

3.2. *İzin kipliği*

Kamacı Gencer, Dede Korkut'ta tek bir izin kategorisinden bahsetmek yerine *koşula bağlı izin*, *koşula bağlı olmayan izin* ve *isteğe bağlı olmayan izin* olarak üç alt başlık altında incelemiştir (2018: 103). Bu çalışmada izin kipliği alt başlıklar altında değerlendirilmemiştir. Emir kipliği işaretleyicileri olan *-(u)ñ*, *-sUn*, *Ø*, *-gIl* biçim birimlerinin izin kipliğinin işaretlenmesinde de kullanıldığı görülür.

3.2.1. *-(u)ñ biçim birimi*

Aşağıda verilen örnekte Salur Kazan'ın beglere yemeye- içmeye eğlenceye başlamaları için izin verdiği görülür.

“Eydür: A Begler! (2) Oruz hub söyledi, şeker yedi. Begler! Siz *yeñüz içüñüz*, (3) *sohbetüñüz* tağıtmañuz.” (Drs. 64b, 13)

3.2.2 *-sUn biçim birimi*

“yâ Azrayil, Deli Dumrul[-] a! Can yerine *can bulsun*, anuñ canı *azad olsun*, dèdi.” (Drs. 83a, 1-2)

“Hânım, munı maña vèrün; oğlum Basatıla (13) bèsleyeyin, dèdi. Bayındır Hân: *Senün olsun*, dèdi.” (Drs. 110a, 12-13)

3.2.3. Sıfır biçim birim/ Ø

“Bayındır Hân (7) destur vèrdi: Nereye dilerisen *var*, dèdi.” (Drs. 103a, 6-7)

3.2.4. –gIl biçim birimi

“Kaba ağaçda (6) ùal budaguñ kurımışdı, yaşanıp gögerdi âhir. (7) Kalın Oguz begleri izine varsa sen [dahı] vargıl.” (Drs. 130b, 6-7)

4. Devinim Kipliği

Yükümlülük kipliğine yakın bir alan olmakla birlikte yükümlülükten farklı olarak süreçte etkin olan faktörlerin içsel olduğu vurgulanır. İstek ve yeterlilik kiplikleri bu kategoriyi oluşturan temel alt alanlardır (Palmer 2001: 9-10).

4.1. İstek kipliği

İstek kipliği eserde farklı biçim birimlerle işaretlenebilmektedir. Bu yapıların fazlalığı ve çeşitliliğinden dolayı kiplik kategorinin belirlenmesinde metindeki bağlam, kişiler arası hiyerarşik ilişki gibi etmenler kullanılan ölçütlerden olmuştur.

Başlangıçta yükümlülük kipliğinin temel olarak “istek” ifade ettiğini bu isteğin derecelerine göre de *emir*, *zorunluluk*, *istek*, *gereklik*, *izin* gibi anlam alanlarına ayrıldığı belirtilmişti. Bu anlam alanlarının da temel olarak ikiye ayrılmasında iç baskı ile dış baskı faktörünün sınıfsal ayırıcı olduğuna değinilmişti. Bu yüzden birinci tekil ve birinci çoğul kişiyi için dil bilgisi kaynaklarında *emir-istek kipi* olarak adlandırılan yapı (-AyIn, -Allm) burada *istek kipliği* içerisinde değerlendirilmiştir.

4.1.1. -Ayın, -AyIm, Allm biçim birimi

Kitâb-ı Dedem Korkut'ta birinci tekil kişi için -Ayın, -AyIm biçim birimlerinin birlikte kullanıldığı görülür. Birinci çoğul kişi için ise tek bir formun -Allm olduğu görülür. Bu kiplik ifadelerde belirtilen isteğin kaynağı tamamen içseldir.

“Men bu oğlanı *alayın*, ava *gideyin*. Yedi günlük azugıla *çıkayın*. oh atdugum yerleri kılıç çalup baş kesdügüm yerleri *göstereyim*” (Drs. 65a, 3-5)

“Ok atışın *göreyim*, *sevineyim*, *kıvanayım*, *güveneyüm* dedi.”(Drs. 13a, 2-3)

“Gelün *varalum*, şol yiğidi tutup *getürelüm* ikisini bir yerde kafire *yetürelüm* dediler”(Drs. 17b, 9-10)

“Kopuzun elüme verün ol yiğidi *döndereyim*” (Drs. 17b, 12)

“Yom *vereyüm* hanım” (Drs. 34b, 13)

4.1.2. –A biçim birimi

Birinci kişinin kendi üzerindeki istekleri ile 3. tekil kişiden olan isteklerini belirten yapıdır. Burada birinci kişinin, eylemin gerçekleşmesi için 3. kişiye herhangi bir baskısı ya da yönlendirmesi söz konusu değildir. Eyleyici için herhangi bir yönlendirme olmadığından bu yapı istek kipliği olarak değerlendirilmelidir.

“Gelin oğlanı babasına kovlayalum, *ola* kim *öldüre* gene bizüm izzetümüz hürmetümüz anuñ babası yanında *hoş ola*, *artuk ola* dediler” (Drs. 11a, 11-13).

“Hanum maksudum oldur ki er

e varan kız *kalka oynaya* men kopuz *çalam* dedi.”(Drs. 58a, 10-11).

“ala gözlü gelin *alam* deridüm, kara yerde ag otağı *dikem* deridüm.” (Drs. 72a, 1).

4.1.3. –sA, -sAnA biçim birimi

Dil bilgisi kitaplarında dilek-şart kipi olarak adlandırılan bu yapı kimi zaman *şart/ koşul* kimi zaman ise *istek* anlamını taşımaktadır. Bu anlam ayırımı için metindeki bağlam önemlidir. Dilek-şart yapısı olarak iki farklı kiplik durumun birlikte adlandırılması yerine tek biçim birimin farklı kiplik ifadeleri gösterdiğini söylemek daha doğru olacaktır.

“Böyle ogul olmakdan olmamak yegdür *öldürsene* dediler.” (Drs. 11b, 11).

Alpleri, Dirse Handan oğlunu öldürmesini istemektedirler burada herhangi bir şarta bağlılık söz konusu değildir.

“Menüm dahı oğlum *olsa*, Han Bayındırın karşusın *alsa tursa*, kullık *eylese*. Men dahı *baksam*, *sevinsem*, *kıvansam*, *güvenssem* dedi.” (Drs. 36a, 5-7).

Metinde Bay Böre Beg yapacağı işleri bir şarta bağlamamıştır, isteklerini dile getirmiştir. Bu yüzden –sA ve –sAnA morfolojik yapıları istek kipliğine işaret etmektedir. Söz dizimsel olarak da –sA asıl cümlelerin yüklemi olduğu durumlarda istek kipliği anlamını vermektedir. (Boz- Gülsevin, 2004: 33)

4.1.4. –sUn biçim birimi

Yukarıda yükümlülük-emir kipliği işaretleyicisi olarak gösterilen biçim birim aynı zamanda Kitâb-ı Dedem Korkut'ta istek kipliğine de işaret etmektedir:

“Babam at segirdüşüme *baksun kıvansun* oh atışuma *baksun güvensin* kılıç çalışuma *baksun sevinsün* deridi” (Drs. 13a, 5-6)

Örnekte yargının emir anlamından ziyade istek anlamı öne çıkmaktadır. Metinde Boğaç babası Dirse Hana ‘kıvanmasını, güvenmesini, sevinmesini’ emretmez, kendince babasının bu duyguları yaşamasını istemektedir. Burada, dış etkenin (Boğaç) eyleyici (Dirse Han) üzerinde bir baskısından söz edilemez.

Bu yapının metinde ağırlıklı olarak istek anlamının ön plana çıktığı görülmektedir. Kitâb-ı Dedem Korkut'ta yer alan 12 hikâye de bilindiği gibi Dede Korkut'un kimi zaman “*yom*

vereyin hanum” diye başlayıp duada bulunduğu bölümle bitmektedir ve bu bölümler –sUn biçim biriminin istek anlamını gösteren en iyi örnekleridir:

“Yom vereyin hanum: yerlü kara tagların *yıkılmasuñ*
gölgelice kaba agacın *kesilmesün*
Allah veren ümidün *üzülmesün*
günahunuzu adı görklü Muhammede *bağışlasuñ* hanum hey!” (Drs.128b, 7-10)
“ölüm vakti geldüğünde arı imandan *ayırmasun*
Kadir seni namerde muhtaç *étmesün*
Beş kelime dua kıldık *kabul olsun*
amin amin deyenler dizar *görsün*

Günahunuzu adı görklü Muhammed Mustafa hürmetine *bağışlasun* hanum hey!” (Drs. 147b, 4-7)

Örnek gösterilen bölümlerde istek kipliğinin çözümlenmesinde konuşur ile eyleyici arasındaki hiyerarşik ilişki önemlidir. Dirse Han ile Boğaç, Tanrı ile Dede Korkut arasındaki ilişki anlamsal olarak yapının istek kipliği içerisinde değerlendirilmesinden başka yol bırakmamaktadır.

5. Yeterlilik Kipliği

Yeterlilik, eyleyicinin potansiyeline vurgu yapan bir kiplik ifadesidir. Dış etkileyicilerden çok eyleyicinin iç durumuyla ilgili bir durumdur. Konuşur eyleyicinin söz konusu eylemi gerçekleştirme yeterliliğine sahip olup olmadığıyla ilgilenir (Kerimoğlu 2011: 84). Bu yüzden kiplik alan içerisinde devinim alt başlığı içerisinde değerlendirilir.

5.1. –A bil- biçim birimi

“Eger böyle öldürmeziseñ bir dürlü dahı *öldürimezsın*, bellü bilgil, dediler” (Drs. 12b, 3-4)

“beg sarhoşdur cevap *vèremez*, dediler. Dirse hanun hatunı kayıtdı gerü döndi. *Katlanımadı.*”(Drs. 15a, 1-3).

“nece kim bu düşü gördüm şundan berü aklum ussum *dere bilmen.*” (Drs. 23b, 5-6).

“Saç kaygudur, kan kadadur. Kalanısın *yora bilmen*” (Drs. 23b, 9).

“Bay börenün oğlu ol-dugın *bilemediler*” (Drs. 38b, 6).

“Püreler Deli Karçara üşdiler. Gördi *beceribilmez*, eydür: meded dede” (Drs. 46a, 4).

“Leş arasında oğlancuğı leşin *bulımadı*” (Drs. 72b, 8).

“Senden yeğrek Kadir bize ogul vèrmez. [Vèrse] dahı senün yerün *tuta bilmez.*” (Drs. 75b, 5).

“Dünye şirin can aziz canımı *kıya bilmen*, bellü bilgil”(Drs. 84a, 1-2; 84b, 8)

“Atlu batup *çıkamaz* anun balçığı olur. Ala yılan *sünemez* anuñ ormanı olur.” (Drs. 89b, 11-12).

Kitâb-ı Dedem Korkut'tan alınan yukarıdaki örneklerde kişinin eylemi yapacak yeterlilikte olup olmadığı ve bunun dış etkenlerden dolayı değil içsel olarak gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceği anlamı ağır basmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde yeterlilik eyleminin olumlu ve olumsuz yapılarına rastlanmaktadır. –A *bil-* morfemi ayrı yazılan durumlarda ilk ünlüsü geniş ünlülü (*yora bilmen* gibi.), birleşik yazıldığı durumlarda ise dar ünlülü (*beceribilmez*) olduğu dikkat çekmektedir.

Ayrıca olumsuz yapıda yine iki farklı kullanımı mevcuttur. Birincisi –A *bil-* yapısının olumsuzluk ekini üzerine aldığı durum (*kıya bilmen, tuta bilmez*) ikincisi ise Türkiye Türkçesinde de bugün kullanıldığı gibi –AmA- yapısının görüldüğü durumdur (*öldürimezsın, sünemez, çıkamaz*).

5.2. –Ar oldu biçim birimi

“Oğlan *at biner* kılıç *kuşanur oldu*, *av avlar* kuş *kuşlar oldu*. Dirse hanuñ haberi yok oglancuğın öldi bilür.” (Drs. 16b, 8-9).

Gülsevin (1999), birleşik çekimli yapıların yanlış yorumlanması üzerine yaptığı çalışmada –*ar oldu* yapısı için “eskiden olmayan fakat yeni başlamış ve devam etmekte olan bir alışkanlık” bildiren kip olduğunu söylemiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesinden verdiği “Ahmet sigara içer oldu.” örneğinde ‘sigara içmek’ bir alışkanlık olduğu için yapı, alışkanlık anlamını yansıtmaktadır. Ancak Kitâb-ı Dedem Korkut'tan alınan örnekte Dirse Han'ın oğlu Boğaç *at binecek, kılıç kuşanacak, ava gidecek* yeterliliğe ulaşmıştır. Bunlar kazanılacak alışkanlıklar değildir. Potansiyel ve kabiliyet olarak yeterlilik gösterilecek eylemlerdir. Üstelik yargının devamında “Dirse Han'ın haberi yok” derken Dirse Han oğlunu uzun zamandır görmemekte, onu öldü bilmekte ve bu geçen zaman zarfında da oğlunun gelişip ata binmek, kılıç kuşanmak, ava gitmek eylemlerini yapacak yeterliliğe ulaştığı anlamı verilmiştir.

6. Gereklilik kipliği

Eyleyicinin içten gelen bir etki ile zorunluluk duyması halinde gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilmesi ifade edilen eylemler gereklilik olarak yorumlanır. Buna göre denilebilir ki gereklilik eyleyicinin belirlediği bir ihtiyacın ifadesidir. Bu ihtiyaç dışarıya dair olabilir ancak eyleyiciyi yönlendiren şey dış faktörler değil yine eyleyicinin kendisidir (Kerimoğlu 2011: 88). Gereklilik ile zorunluluk arasındaki temel fark budur. Bu farkın belirlenmesinde yine parametre olarak otoritenin yönü temel alınır.

6.1. –sA gerek

“Haberı yok ki alacağı ala gözli kızuñ otağı *olsa gerek*” (Drs. 40a, 6-7)

“Beyrek eydür: Mere kafir kimün nesi olsa gerek, begümüz Kazanuj oğlıdur”(Drs. 145b, 2).

-sA biçim biriminin cümlelerin asıl yüklemi olduğu durumlarda istek bildirdiği daha önce işlenmişti. Ancak -sA *gerek* yapısı yukarıda örneklerde de verildiği gibi bir durum için içten gelen yönlendirme doğrultusunda gereklilik bildirmektedir (EAT’de -sA gerek, gerek kim-(y)A, -sAm gerek yapıları için ayrıca bkz. Gülsevin 2017).

6.2. -mAk gerek biçim birimi

“Çün böyle oldu, heman imdi ilerü *turmak gerek* beg oğlı dedi” (Drs. 42a, 6-7)

“Babası eydür ogul ya seni *évermah mı gerek*. Beli pes ag sakallu aziz baba *évermah gerek* dedi” (Drs. 42a,11-13).

“Men yerümden turmadın ol *turmah gerek* men kazakuç atuma binmedin ol *binmah gerek* men karımuma varmadın ol maña baş *getürmek gerek*.” (Drs. 42b, 1-3).

“Tekür eydür: ya néce *eylemek gerek*” (Drs. 134b, 7).

-mAk gerek ya da eserde -mAh gerek olarak biçimiyle de rastlanan yapı gerçekleşmesi gereken eylemleri ifade eder. Ancak buradaki zorunluluğu belirleyen de yine içsel durumlardır.

Sonuç

Çalışma da eylem kipliği açısından Kitâb-ı Dedem Korkut'ta kiplik ifadeler incelenmiştir. Palmer (2011)'in sınıflandırmasındaki yaklaşım temel alınarak yeni bir eylem kipliği kategorisi oluşturulmuş ve bu sınıflandırma açısından kiplik kategorilerine metinden örnekler gösterilmiştir.

Söz konusu olan metinde eylem kipliği açısından kiplik ifadelerin emir, istek, yeterlilik ve gereklilik anlam alanlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Dil bilgisi kaynaklarında kip terimi altında değerlendirilen bu yapılar kiplik anlam alanlarından bazılarıdır.

Eserde aynı biçim birimin farklı kiplik alanlarına işaret ettiği görülmüştür. Eski Türkçeden beri emir kipi(!) olarak (-zUn, -Sun) kaynaklarda görülen yapının Kitâb-ı Dedem Korkut'ta kiplik işaretleyici olarak emir kipliğinin dışında istek kipliği olarak öne çıktığı görülmüştür. Özellikle, metinde Dede Korkut'un ortaya çıkıp dua ettiği bölümler istek anlamının en ağır bastığı örneklerdir.

Emir kipliğinde ikinci tekil kişi için -gIl ve Ø yapısı, ikinci çoğul kişi için -(u)η yapısı üçüncü tekil kişi için -sUn biçim birimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

İstek kipliği için birinci tekil ve birinci çoğul kişi için -Ayın, -AyIm, Allm biçim birimleri kullanılmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde de istek kipi biçim birimi olarak kullanılan -A

Kitâb-ı Dedem Korkut'ta birincil olarak istek bildiren yapılardandır. Bunların yanı sıra –sA, -sAnA yapıları da yüklem çekiminde kullanıldığında istek kipliğini ifade eder.

Yeterlilik kipliğinin tespit edildiği *-abil-*, *-A bil-* yapısı metinde çoğunlukla olumsuz yapıda kullanılmıştır. Bir işe yeterli olduğu kiplik ifadelerden çok bir eylemi yapmak için yetersizliğin söz konusu olduğu durumları karşılamaktır.

Gereklilik kipliği diğer alanlara göre metinde en az rastlanan alandır denilebilir. Bu da metinde bey, han, alp ve yabancı düşmanlar gibi karakterlerden oluşan kişi kadrosu içerisinde konuşulanların daha çok emir ve istek kipliği ile tercih edilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Kısaltmalar

Drs: Dresden Nüshası

Kaynakça

Benzer, A. (2008). *Fülde zaman görünüş kip ve kiplik*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Boz, E. ve Gülsevin, G. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bybee, J., Perkins, R. ve Pagliuca, W., (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in The Languages of The World*. Chicago: The University Of Chicago Press.

Corcu Gül, D. (2003). Türkçenin kiplik sisteminin parçası olarak gereklilik. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Declerk, R. (2011). “The Definition of Modality”, *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality*, John Benjamins Publishing, Amsterdam, ss. 21-44.

Dilaçar, A. (1971). *Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi*, Ankara: TDY Belleten TDK.

Gülsevin, G. (1999). *Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar*, VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, Alkan, N. (2006). Bilgi merkezlerinde kullanıcı-kütüphaneci ilişkisi. E. Kaya ve E. Yılmaz (Yay. Haz.), “*Türkiye’de Bilgi Hizmetleri ve Yeni Yaklaşımlar*”: 42. *Kütüphane Haftası bildirileri: 27 Mart-2 Nisan içinde* (ss. 199-221). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. 4. Baskı, Ankara: TDK.

Hirik, S. (2013). Olasılık bildiren kipliklerin Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki görünümü. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 12, 139-161.

Hirik, S. (2014). Türkiye Türkçesinde bilgi kiplikler. Yayınlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Kamacı Gencer, D. (2018) Anlamsal bir fenomen olarak kiplik: Dede Korkut örneği. Yayınlanmamış doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kılıç, F. (2004). *Kırgız Türkçesinde bilgi kipliği: delile dayananların diğer bilgi kiplikleriyle ilişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Manap, P. (2013). Eski Türkiye Türkçesinde kiplik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Mushin, I. (2001). *Evidentially and Epistemological Stance: Narrative Retelling* (Vol. 87). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 367-388.
- Nuyts, J. (2006). Modality: Overview and linguistic issues. In W. Frawley (Ed.), *The Expression of Modality* (pp. 1-26). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresten Nüshası- Metin, Dizin- I*. Ankara: TDK.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality, Cambridge Textbooks In Linguistics*, (Second Edition), Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: Issues In The Semantics- Pragmatic Interface*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Portner, P. (2009). *Modality*. New York: Oxford University Press.
- Salkie, R. (2009). “Degrees of Modality”, *Modality in English Theory and Description*, Mouton de Gruyter, Berlin, ss. 79-103.
- Seçkin, P. (2014). Anlama ve anlatma sürecinde “kip” ve “kiplik”. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7: 7-17
- Suhadi, J. (2011). *Epistemic and deontic modality: two sides of a coin*, *Julisa*. 2 (11), 156 – 179.
- Üzüm, M. (2017). Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik: Kısas-ı Enbiya örneği. Oxford Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Van Der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). “Modality's Semantic Map”, *Linguistics Typology*, Sayı: 2, ss. 79-124.
- Yalçınkaya, E. (2015). Orhon Yazıtlarında kiplik ifadeleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir